

‘Niet volkomen waar, niet geheel en al op God gericht’ Een theologische waardering van J.R.R. Tolkiens *The Lord of the Rings**

De vertellingen van John Ronald Reuel Tolkien (1892-1973) behoeven nauwelijks een introductie, en de auteur kan ongetwijfeld tot de meest invloedrijke schrijvers van de twintigste eeuw worden gerekend.¹ Zijn boeken zijn wereldberoemd en in vele talen vertaald.² Ze hebben de basis gelegd voor het genre van de fantasy-literatuur, of althans voor de vlucht die dat genre genomen heeft, en worden gekoesterd om niet te zeggen vereerd in verschillende Tolkien-genootschappen, waar ze mensen inspireren tot het aannemen van de meest exotische pseudoniemen op internet.³ Zijn grootste werk is ongetwijfeld *The Lord of the Rings*, geschreven in zes boeken en verschenen in drie losse delen in 1954-1955.⁴ Het werk was vanaf het begin een succes, zozeer dat er smalend werd gesproken over ‘Tolkien-verering’ en ‘hobbit-verdwazing’, soms niet geheel ten onrechte. Nog minder waren de critici

* Dit artikel is een bewerking van mijn essay ‘*Not wholly true, not perfectly theocentric*’. In *dwerse wurdearring fan Tolkien syn The Lord of the Rings as in kristlik boek*, z.p., z.j. [Leeuwarden, 2011], dat weer zijn oorsprong vindt in een voordracht voor de 1401ste vergadering van het Fries Godgeleerd Gezelschap. Enkele van de gedachten die hier worden gepresenteerd zijn ook uitgewerkt in mijn bijdrage aan *Postille 2012-2013*, pp. 155-158.

- 1 De literatuur over Tolkien en zijn werk is inmiddels zo omvangrijk, dat ze alleen voor specialisten nog enigszins te overzien is. Bovendien is de literatuur erg ongelijksoortig van gehalte. Veel literatuur houdt zich bezig met het aantonen of aanvullen van de interne consistentie van Tolkiens werken, en presenteert zich als wetenschappelijke studie van Midden-aarde. De beste filologische studies zijn naar mijn mening die van Tom Shippey en Mark Hooker. Een goede introductie in de Tolkien-kunde biedt Michael D.C. Drout (ed.), *J.R.R. Tolkien Encyclopedia. Scholarship and Critical Assessment* (New York, 2007). De ontstaans- en redactiegeschiedenis van *The Lord of the Rings* zijn goed beschreven in Wayne G. Hammond en Christina Scull, *The Lord of the Rings. A Reader's Companion* (London, 2008). Een uitstekend recent werk is Verlyn Flieger, *Green Suns and Faërie. Essays on Tolkien* (Kent, Ohio, 2012).
- 2 De Wikipedia-site ‘Translations of the Lord of the Rings’ noemde op 1 juli 2014 maar liefst 67 vertalingen in 48 talen, waaronder acht Russische en vier Koreaanse vertalingen. De bekende Nederlandse vertaling van Max Schuchart (*In de ban van de ring*; Utrecht, 1957) was de eerste in deze rij.
- 3 In Nederland is er bijvoorbeeld het Tolkien Genootschap Unquendor met ca. 200 leden: zie www.unquendor.nl.
- 4 J.R.R. Tolkien, *The Lord of the Rings I. The Fellowship of the Ring* (London, 1954), *The Lord of the Rings II. The Two Towers* (London, 1954) en *The Lord of the Rings III. The Return of the King* (London, 1955). Deze verdeling in drieën, die niet van de schrijver maar van de uitgever afkomstig is, is traditioneel geworden.

ingenomen met de verkiezing van het beste boek van de twintigste eeuw die in 1997 werd georganiseerd door de Londense boekhandel Waterstones. *The Lord of the Rings* kwam als nummer één uit de bus, en de criticus van de *Sunday Times*, Susan Jeffreys, moet bij het horen van dat nieuws de legendarische woorden hebben gesproken: ‘Oh hell! Has it? Oh dear, oh dear. Dear, oh dear, oh dear.’ Het duurde dan ook niet lang, of er werd gefluisterd dat Tolkien-fans in het geheim campagne hadden gevoerd. De *Daily Telegraph* en boekenclub *The Folio Society* (met 50.000 leden) hielden ieder ook een verkiezing, maar het resultaat was hetzelfde.⁵ Inmiddels zijn deze uitslagen bevestigd door het succes van de films van Peter Jackson (op basis van de drie delen uitgebracht in 2001, 2002 en 2003), die met een budget van in totaal 281.000 Amerikaanse dollars meer dan het tienvoudige terugverdiende.⁶ Kleren, gadgets, speelgoed en games vertellen hetzelfde succesverhaal. De conclusie kan niet anders zijn, dan dat Tolkien zijn duizenden heeft verslagen - en zijn tienduizenden.

Onder die tienduizenden mag de lezer van dit artikel ook ondergetekende op het oog hebben. Ik maakte kennis met Tolkien als leerling van het Christelijk Gymnasium te Leeuwarden (tegenwoordig Christelijk Gymnasium Beyers Naudé) toen ik een boekenlijst voor het vak Engels moest samenstellen. Ik begon aan *The Lord of the Rings* met een gezonde dosis scepsis (een boek dat zo populair was, kon toch nooit echt de moeite waard zijn), maar die scepsis heb ik niet langer dan een tiental pagina’s volgehouden. Daarna was ik verkocht. De vertelkunst en de opbouw van het werk zijn magnifiek, taal en stijl superieur. Tolkien kon schrijven zoals slechts weinigen dat kunnen.⁷

Maar dat is nog niet alles. De verschillende boeken van Tolkien zijn geconcipieerd als delen van één verhaal, om niet te zeggen een uitgewerkte mythologie. Het verhaal speelt in een fictieve wereld, met fictieve wezens, een fictieve schepping en een fictieve geschiedenis, en die wereld heeft een grote aantrekkingskracht. Het is een wereld waarin waarlijk tragische liefdes voorkomen, echte helden het kwaad bestrijden, eeuwenoude wijsheid nog in ere is en zieners en tovenaars nog openlijk hun singuliere gaven aan kunnen wenden. Maar die tovenaars gebruiken hun kunsten ook om vuurwerk te maken, kunnen oprecht genieten van een pijp tabak en een pot bier, en ze staan daarin niet alleen. Het is ook een wereld waarin wordt gefeest, gezon-

5 Zie Joseph Pierce, *Tolkien: Man and Myth. A Literary Life* (London, 1998); Ned. vertaling *Tolkien: mens en mythe. Een literaire biografie* (Kampen, 2001), pp. 10-20.

6 Zie de Wikipedia-site ‘*The Lord of the Rings* (film series)’ en voor meer achtergrondinformatie en gedetailleerde gegevens Martin Barker en Ernest Mathijs (edd.), *Watching the Lord of the Rings. Tolkien’s World Audiences* (New York, 2008).

7 Een systematisch onderzoek naar de werking van Tolkiens stijl is Steve Walker, *The Power of Tolkien’s Prose. Middle-Earth’s Magical Style* (New York, 2009).

gen, gedanst en gelachen. Het is een spannende, maar ook een sympathieke wereld, waarin het aangenaam toeven is voor de geest.

Maar er is nog een derde aspect aan het werk van Tolkien, dat misschien nog wel het sterkst bijdraagt aan de aantrekkingskracht ervan. Dat is dat de beschreven wereld, althans binnen de fictie van het verhaal, dezelfde is als onze wereld, zij het in een veel vroeger stadium. De auteur presenteert zich als mythograaf, maar wel uitdrukkelijk als mythograaf van onze eigen wereld, zoals meteen al blijkt uit het begin van de proloog:

Hobbits zijn een bescheiden, hoewel zeer oud volk, in het verleden talrijker dan tegenwoordig, want zij houden van vrede en rust en goed bebouwde aarde en wonen bij voorkeur in een ordelijke en bloeiende landstreek. Zij hebben nooit begrip gehad voor, of gehouden van, werktuigen met een ingewikkelder structuur dan die van een blaasbalg, watermolen of handweefgetouw, hoewel zij uitstekend met gereedschappen kunnen omgaan. Zelfs in de oude tijd ontweken zij 'de Grote Lieden', zoals zij ons noemen, en heden ten dage vermijden zij ons met ontzetting en worden steeds moeilijker te vinden. Zij zijn scherp van gehoor en gezicht, en hoewel ze tot gezetheid neigen en zich niet onnodig haasten, zijn ze niettemin kwiek en vlug in hun bewegingen. Van meet af aan verstonden zij de kunst om vlug en geluidloos te verdwijnen wanneer de grote lieden, die zij niet wilden ontmoeten, voorbij kwamen dreunen; en deze kunst hebben zij zozeer ontwikkeld, dat zij de Mensen als magisch voorkomt. Hobbits hebben zich echter nooit met magie, in welke vorm ook, beziggehouden en hun ongrijpbaarheid is uitsluitend te danken aan een professionele behendigheid die erfelijkheid en oefening, alsmede een nauwe verbondenheid met de aarde, onnavolgbaar hebben gemaakt voor grotere en lomper aardbewoners.

Want het zijn kleine lieden, kleiner nog dan de Dwergen: minder dik en gedrongen, hoewel zij eigenlijk niet eens zo veel kleiner zijn. Hun hoogte loopt uiteen en varieert tussen de zestig centimeter en een meter twintig, in onze maten omgerekend. Tegenwoordig worden ze zelden groter dan negentig centimeter; ze beweren dat ze gekrompen zijn en eertijds groter waren (...)

Het is ondanks de latere verwijdering wel duidelijk dat de Hobbits familie van ons zijn: veel nauwer aan ons verwant dan de Elfen of de Dwergen zelfs. Vanouds spraken zij de talen der Mensen, op hun eigen manier, en hun sympathieën en antipathieën stemden vrijwel met die van de Mensen overeen. Welke echter precies onze verwantschap is valt niet meer uit te maken. De oorsprong van de Hobbits gaat ver terug tot de Oudste Tijden die thans verloren en vergeten zijn (...)

Die dagen, de Derde Era van Midden-aarde, zijn nu lang voorbij,

en de vorm van alle landen is veranderd; maar de streken waar de Hobbits toen woonden waren ongetwijfeld dezelfde als die waarin zij thans nog vertoeven: het noordwesten van de Oude Wereld, ten oosten van de Zee.⁸

Dit langere citaat toont goed aan, hoe Tolkien de lezer in zijn fictieve wereld binnenvoert. Het verschuiven van de tectonische platen, verhalen over een klein volkje dat bijna niemand krijgt te zien, en een focus op het noordwesten van het avondland: alles krijgt stijlvol en subtiel een plaats. De argeloze lezer (of de lezer die zich voor de duur van het lezen door de fictie laat meevoeren) krijgt het idee dat er werkelijk een bloeiende Hobbit-beschaving moet hebben bestaan in de Oudste Tijden. Verloren en vergeten zijn die dagen thans, maar niet bij de schrijver van *The Lord of the Rings*, die ons daarover onthaalt op een schitterend epos van ruim 1500 pagina's, een charmant sprookje van 300 pagina's (*The Hobbit*) en nog eens 300 pagina's met een soort 'Werken en Dagen' of voorgeschiedenis. En wat de verteller over die vervlogen tijden weet te vertellen, is weliswaar fictief, maar toch van dien aard dat mensen het graag horen. Wat dat betreft is er een duidelijke parallel met het *Oera Linda Boek* van François Haverschmidt: sommige mensen willen zo graag geloven wat ze daar lezen, dat ze dat boek de status van openbaring geven, en serieus menen dat de oergeschiedenis van de mensheid erin wordt beschreven.⁹ Zo wordt ook binnen de grote schare fans van Tolkien onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde 'realists', die alles wat de meester heeft geschreven als geopenbaarde waarheid beschouwen, en de 'tolkienists', die de verhalen, net als de meester zelf, beschouwen als fictie. Een deel van de aantrekkingskracht die mensen blijkbaar tot 'realist' kan maken, ligt niet alleen in de mooi beschreven 'voorgeschiedenis' van onze wereld, maar ook in een specifieke visie op onze wereld zelf: een wereld waarin nog altijd Hobbits, Elven en Dwerfen vertoeven - als men ze maar wil zien. (En omgekeerd: binnen de fictieve vertelling komt een enkele impliciete verwijzing voor naar de buiten-fictieve wereld, bijvoorbeeld wanneer er een vuurwerk in de vorm van een rood met gouden draak wordt afgestoken: 'De draak gierde voorbij als een sneltrein, sloeg over de kop en barstte met een daverende klap boven Bijwater uiteen.'¹⁰)

8 J.R.R. Tolkien, *The Lord of the Rings*, vert. Max Schuchart, *In de Ban van de Ring* (oorspronkelijk Utrecht, 1956-1957, gereviseerd 1981), hierna *IBR*. Citaat uit deel 1, *De reisgenoten*, pp. 16-18.

9 Zie Goffe Jensma, *De gemaskerde God. François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek* (Zutphen, 2004), pp. 176-192. Nog altijd schijnen de 'Daughters of Frya' priesteressen op te leiden 'as mandated by the Oera Linda Book, in readiness for their leadership of the new society to be established after the fall of the current world order': zie <http://www.theapricity.com/forum/showthread.php?18531-Daughters-of-Frya-Priestesses%92-Training-College>.

10 Tolkien, *IBR* 1, p. 48. De 'sneltrein' heeft hier echter ook een specifiek-literaire functie, die ik hier nu laat rusten.

Aantrekkingskracht, weerstand, verbazing

Als de tienduizenden die *The Lord of the Rings* hebben verkozen tot het beste boek van de twintigste eeuw inderdaad zouden denken dat de allereerste sneltrein ter wereld voorbijgeëerd is in de Oudste Dagen, boven een grasveld vol verbijsterde Hobbits, en dat onze wereld nog steeds wordt bevolkt door de nazaten van diezelfde Hobbits, met Elven en Dwerfen bovendien als men ze maar wil zien - dan kan ik me de weerstand van sommige critici wel voorstellen. Maar verreweg de meeste bewonderaars beseffen natuurlijk terdege, dat het hier gaat om literaire fictie, en voor hen ligt de aantrekkingskracht in de wondermooie taal en stijl, alsmede in de *mythische* wereld die de lezer wordt voorgetoverd. Maar in die mythische wereld gaat het wel over mensen, over goed en kwaad, over lot en vrijheid, bestemming en afgrond. Ik werd daar opnieuw mee geconfronteerd tijdens het bekijken van het eerste deel van de filmtrilogie, en thuisgekomen besloot ik het boek nog eens ter hand te nemen en te proberen of het mogelijk was het ook in het Fries te vertalen.¹¹ Maar door dat besluit, dat betekende dat ik nog eens al die mooie zinnen, alle korte en lange episodes moest doorploegen om precies te zien wat er staat en hoe het er staat, ontstond ook het idee om me beter te verdiepen in wat het werk van Tolkien nu eigenlijk zegt over die grote thema's van goed en kwaad en wat daarmee samenhangt - en om daar afstand van te nemen. Want ook die behoefte tot afstand nemen draag ik al met me mee sinds mijn eerste kennismaking met *The Lord of the Rings*. Ik heb altijd gevoeld, dat het wereldbeeld en vooral het mensbeeld dat Tolkien ons in zijn werk voorschotelt, in wezen in strijd is met het christelijk geloof. En had ik mijn bevestiging in het ambt van predikant niet verklaard, mij te zullen verzetten tegen al wat met de heilige Schrift strijdig is als enige regel?¹²

Groot was dan ook mijn verbazing, toen ik op een een uitspraak van Tolkien stuitte dat zijn boek niet anders dan christelijk, en volgens de auteur zelfs expliciet Rooms-Katholiek diende te worden geïnterpreteerd.¹³ Het is inderdaad een feit, dat de Rooms-Katholieke Kerk een belangrijke plaats innam in het leven van Tolkien. Hij en zijn jongere broer verloren hun vader in 1896, en hun moeder stond zonder inkomsten of kapitaal zo goed als alleen voor de opgave de jongens een goede opvoeding en opleiding te bezorgen. Ze ging over tot de Rooms-Katholieke Kerk, en kreeg van daaruit

11 Het eerste deel is, na tien jaar noeste arbeid, verschenen: *Master fan alle Ringen. Diel I: It selskip fan de Ring* (Ljouwert, 2011). Eerder was ook *The Hobbit* al in Friese vertaling uitgekomen van Anne Tjerk Popkema: *De Hobbit* (Ljouwert, 2009; 2e pr. 2012).

12 Aldus *Dienstboek - een proeve. Deel II: Leven - zegen - gemeenschap* (Zoetermeer, 2004), p. 244.

13 Aldus schreef Tolkien in 1953 in een later veelvuldig geciteerde brief: '[It] is of course a fundamentally religious and Catholic work; unconsciously so at first, but consciously in the revision.' Zie bijv. de op dit moment toonaangevende biografie van Michael White, *Tolkien. A Biography* (London, 2001), pp. 207-208.

ook de nodige steun. Maar ook Tolkiens moeder werd niet oud: ze stierf in 1904. John Ronald Reuel Tolkien was toen twaalf jaar, en zijn broertje Hilary Arthur Reuel tien. Een pater oratoriaan ontfermde zich over de twee broers, en zorgde voor een goede opleiding. Tolkien heeft zich bij kerk en geloof altijd goed thuis gevoeld, en was ook bereid de consequenties van zijn kerkelijke betrokkenheid te dragen. Toen hij op zijn zeventiende verkering kreeg in 1909, verbood pater Francis Morgan na enige tijd het contact omdat vriendin Edith niet rooms-katholiek was. Ronald gaf daaraan gehoor, schreef zijn geliefde pas weer een brief te middernacht op het moment dat hij 21 werd, kreeg haar zover dat ze haar nieuwe relatie verbrak en rooms-katholiek werd, en kon toen trouwen (1916): niet de gemakkelijkste weg, maar wel de rechte.¹⁴

Als voor Tolkien de christelijke of zelfs de rooms-katholieke leer zo belangrijk was, moeten we zijn uitspraak dat hij met *The Lord of the Rings* een christelijk boek, dan wel een boek met een christelijke boodschap, wel serieus nemen. Wat is het dan precies, dat hij met zijn vertelling de wereld heeft willen laten zien?

De waarde van mythen

Door zijn grote interesse in en aanleg voor het leren van talen was er voor Ronald Tolkien een schitterende academische carrière weggelegd. Vrij snel na zijn afstuderen en zijn dienstitijd in de Eerste Wereldoorlog kon hij een docentschap krijgen aan de universiteit van Leeds (1920), en niet lang daarna in Oxford (1925). Hij gaf Engelse literatuur, en zijn hart lag bij de studie van Oud- en Middelenengels, Oudnoors en IJslands. Maar hij was goed thuis in alle Germaanse talen (op de middelbare school had hij al eens een toespraak in het Gothisch gehouden), het Welsh, Grieks Latijn en de meeste Romaanse talen, en als het moest kende hij ook nog wel enkele woorden Iers en Fins. Zijn grote liefde was de poëzie in het algemeen, en mythen en epen in het bijzonder. Daarbij zag hij de heidense mythen als een gebrekkige vorm van openbaring van God. Alle volkeren, zo dacht hij, hebben een fragment van de goddelijke waarheid te zien gekregen, en allemaal hebben ze op hun eigen gebrekkige manier getracht vorm te geven aan dat stukje waarheid in hun mythologie. Het verschil tussen het verhaal van de christelijke Bijbel en de verhalen van de heidenen is niet de inspiratiebron of het onderwerp, maar is een gradueel verschil: de kerk bezit in het verhaal van Jezus Christus de enige mythe die volkomen waar is.

Dit idee leefde niet bij Tolkien alleen. Het is bekend dat hij in Oxford, samen met een aantal vrienden, een literaire kring vormde die onder de

14 White, *Biography*, pp. 17-59.

naam ‘The Inklings’ bekend stond (of zou komen te staan): mensen die leefden voor de literatuur en twee keer per week bijeen kwamen om eigen werk voor te lezen en te bespreken, en die daarbij ook de nodige discussies voerden over de grote filosofische en theologische vragen. Naast Tolkien de bekendste deelnemer aan deze discussies was C.S. (Clive Staples) Lewis, onder andere vurig apologeet van het (Anglicaanse) christendom.¹⁵ De ideeën dat mythen een bijzondere soort waarheidsdragers zijn en dat het verhaal van Christus ‘de ware mythe’ is, waren in deze groep geregeld onderwerp van gesprek.¹⁶

Wat bedoelden deze mensen daar precies mee? Ze zagen alle mythen van de wereld als uitdrukking van hetzelfde: kennis, of liever: interpretatie van de plaats van de mens in de kosmos. Mythen vertellen waarom de zon ’s nachts en in de winter verdwijnt, en ’s ochtends en in de lente terugkeert, en maken tegelijkertijd duidelijk dat mensen niet zonder de zon kunnen. Mythen tonen welke machten het mensenleven beheersen: goede machten die zorgen voor eten en drinken op de juiste tijden, kwade machten die het bestaan bedreigen, en wrekende machten die maken dat iemand niet ongestraft bepaalde regels kan overtreden. Mythen geven mensen een opdracht: huis en haard verlaten, het kwaad verslaan, terugkomen met de buit, en die thuis verdelen.¹⁷

Aangezien alle mensen en alle culturen de bron van hun bestaan vinden in God, moet de inhoud van mythen ook bij God vandaan komen. De waarheid die mythen bevatten, kan dan ook niet anders zijn dan Gods waarheid, omdat de eeuwige en volkomen waarheid noodzakelijkerwijs bij God berust. Zo beschouwd bevatten mythen zelfs meer waarheid dan de uitspraken van de moderne natuurwetenschappen en dan de economische wetten van deze tijd: die leiden de mensheid juist naar de afgrond en in de macht van het kwaad, terwijl mythen ons tenminste nog iets kunnen vertellen over onze roeping en ons kunnen waarschuwen voor de grote gevaren van het leven. Derhalve zijn mythen intrinsiek van een hoger waarheidsgehalte dan wetenschappelijke uitspraken: mythen hebben ons dingen te zeggen die de wetenschap niet zeggen kan, maar die wel waar zijn, en belangrijk. Tolkien en zijn vrienden schijnen vaak te hebben verzucht dat het zo jammer was dat er geen uitgewerkte Engelse of Noordwest-Europese mythologie is overgeleverd. Dat was niet alleen een uiting van romantisch nationalisme, maar

15 Zie voor hem onder andere W.P. Gerritsen, ‘C.S. Lewis en de zeven planeten. De Narnia-cyclus als mythopoësis’, in *Kerk en Theologie* 65, 2014, 117-129.

16 Eén van de beroemdste gesprekken wordt onder andere beschreven in het artikel van Gerritsen (zie vorige voetnoot), pp. 123-124. Dit gesprek speelde een belangrijke rol in het bekeringsproces van Lewis, die in Ulster Anglicaans was opgevoed, maar na zijn puberjaren het geloof vaarwel had gezegd.

17 Zie Deborah Webster Rogers en Ivor A. Rogers, *J.R.R. Tolkien* (Boston, 1980), pp. 28-29.

ook een oprechte geestelijke zorg: een dergelijke mythologie zou hebben kunnen voorzien in een basisbehoefte van de Westeuropese mens, namelijk de behoefte aan waarheid. Die wens is voor Tolkien een belangrijke drijfveer geweest tot het schrijven van zijn fictieve werk, en waarschijnlijk ook voor Lewis, en mogelijk is J.K. Rowlings ‘kotschoolepos’ over Harry Potter ook nog een late echo van dezelfde discussie.¹⁸

Volgens Tolkien is daarmee echter alles nog niet gezegd. Alle echte waarheid is volgens hem van de ene ware God afkomstig, maar de ene ware God heeft het daar niet bij gelaten. God heeft ook zelf zijn waarheid voor alle mensen tot uitdrukking willen brengen in het verhaal van Christus. Tolkien zag grote overeenkomsten tussen het Evangelie en vele heidense mythen: wonderen van genezing, voedsel voor een menigte van 5000 mensen, de strijd tegen en de overwinning op het kwaad, een god die sterft en weer terugkeert. Volgens Tolkien is het verschil tussen het Evangelie en de mythen van de wereld niet gelegen in het onderwerp van beider stof, maar in het waarheidsgehalte: het Evangelie bevat Gods complete waarheid omdat het het verhaal is dat direct door God zelf geschreven is, niet met woorden op het papier van de menselijke geest, maar met mensen van vlees en bloed op het papier van de geschiedenis.¹⁹ En hoe graag Tolkien ook voor de cultuur waarin hij zich thuisvoelde een mythologie zou hebben geschreven, hij was van mening dat dat onmogelijk was omdat de mythe van Christus, anders dan alle andere mythen, niet opnieuw of anders verteld kon worden, omdat die mythe immers vastligt in de geschiedenis van ruimte en tijd. Verhalen kan men veranderen, maar feiten niet. Of in de woorden van C.S. Lewis:

Het christendom is de ware mythe, niet omdat het de waarheid vertelt over God, maar omdat God zelf zich daarin heeft uitgedrukt in feiten, op zo’n wijze dat mensen het kunnen bevatten. Dogma’s en andere ‘waarheden’ van het geloof zijn afgeleid van het feitelijke verhaal van God, en hebben daarom altijd een minder waarheidsgehalte.²⁰

Het paradoxale is nu, dat Tolkien enerzijds beweert dat een christelijke mythologie een *contradictio in terminis* is (niet omdat de christelijke waarheid niet in een mythe weer te geven zou zijn, maar omdat die mythe al is geschreven in de feiten van de geschiedenis), en de wereld anderzijds toch een mythologie heeft nagelaten die hij zelf bewust christelijk en zelfs rooms-katholiek noemde. En de voldoening die het lezen van literaire fictie kan bewerkstelligen, zag hij als ‘een verre weerspiegeling of echo van het

18 Pearce, *Man and Myth*, pp. 68-70; Webster en Rogers, *Tolkien*, pp. 30-31.

19 Pearce, *Man and Myth*, p. 71.

20 Geciteerd bij Pearce, *Man and Myth*, p. 72.

Evangelie in de werkelijke wereld.²¹ Voor mij is en blijft de vraag echter: is deze claim terecht?

Het schrijven van een christelijke mythe

Uiteraard zijn er verschillende niveaus te onderscheiden waarop men een boek al dan niet als ‘christelijk’ zou kunnen betitelen. Al bij mijn mondeling tentamen Engels in de vijfde klas werd ik aan de tand gevoeld, of ik de verschillende bijbelse thema’s en motieven wel had herkend. Dat zijn er nogal een aantal. Zo zijn er verschillende locaties aan te wijzen die duidelijk paradijselijke trekken vertonen.²² Eén daarvan is de Gouw (‘the Shire’), waar de Hobbits in (betrekkelijke) vrede wonen tot het kwaad zijn verstorende intree doet en de hoofdpersonen huis en tuin (!) moeten verlaten. Een andere plaats is het woud Lórien, de laatste plaats in Midden-aarde die nog niet is aangeraakt door het kwaad, en die wordt bewaard door de macht van de Vrouwe Galadriel die trekken draagt van de Maagd Maria. Het centrum van dat woud is een wonderboom; de bewoners (Elven) sterven niet, en voor de voorbijtrekkende gasten lijkt het alsof de tijd er stilstaat. Niet paradijselijk, maar wel licht en verheven, als het nieuwe Jeruzalem, is de stad Gondor. Het heeft geen twaalf, maar wel zeven poorten, de laatste toevlucht voor alle vrije volkeren van Midden-aarde als de legers van de Boze losbreken. Haar poorten worden door de Boze niet overweldigd (al scheelt het niet veel), en na de eindstrijd (die begint als zon en maan worden verduisterd: de ‘dag zonder dageraad’) wordt de stad weer in zijn oorspronkelijke glorie herbouwd. De legers van de Boze hebben ook een thuisbasis die de christelijke lezer niet onbekend voorkomt: het land Mordor ‘where the shadows lie’. Eten noch drinken zijn daar te vinden en de Hobbits die er tegen het einde van hun tocht doorheen moeten, smachten naar een druppel koud water. Het wordt bevolkt door zwarte legers aan wier blik niemand ontkomt, en het centrum van het land is de Vuurberg, waar de Donkere Heer zijn martelkamers heeft.

Ook vele hoofdpersonen en bijfiguren dragen trekken van personen uit Bijbel of traditie. De Vrouwe Galadriel met haar gelijkenis van Maria is al genoemd, en verschillende anderen dragen trekken van Christus. De hoofdpersoon Frodo Balings moet geen kruis, maar wel een ring dragen die steeds zwaarder en zwaarder wordt, totdat de drager eronder bezwijkt en instort. Het laatste stuk van zijn tocht kan de Ringdrager zelf niet meer lopen, maar

21 Pearce, *Man and Myth*, p. 113. Vergelijk ook Tolkiens eigen Proloog: ‘Het allereerste motief was het verlangen van een verteller van verhalen om te proberen een werkelijk lang verhaal te schrijven dat de aandacht van de lezers zou vasthouden, hen amuseren, verrukken, en hen af en toe misschien zou opwinden of diep ontroeren’ (*IBR*, p. 10).

22 Deze en de volgende paragrafen veronderstellen enige kennis van de verhaallijn van *The Lord of the Rings*.

wordt hij op zijn beurt gedragen door zijn vriend Sam Gewissies. Aan het einde van hun reis lijkt het alsof ze moeten ondergaan in de Vuurberg, maar door een wonder behouden ze het leven: reusachtige adelaars dragen hen op hun vleugels naar de veiligheid. Ook de persoon van de tovenaer Gandalf toont gelijkenis met Christus. Hij geeft zijn leven voor zijn vrienden als hij het moet opnemen tegen een monster uit de onderwereld en met zijn tegenstander in de afgrond stort: daar in de diepte worstelt hij met zijn vijand en behaalt hij de overwinning, zonder dat zijn vrienden dat weten: vol verdriet reizen die zonder hem verder. Na drie dagen bereikt hij echter weer de wereld van de mensen, en zijn gedaante en kleren zijn blinkend wit geworden.

Op een dieper niveau heeft Tolkien zorg gedragen dat zijn mythische wereld, hoewel fictief, in theorie toch kan worden ingepast in de oergeschiedenis van Genesis. Men kan het verhaal van de Ring dan plaatsen tussen Noach en Abraham. De zondeval heeft duidelijk al plaatsgevonden, de mensen zijn sterfelijk (waarover later meer), maar een bijzondere openbaring is er nog niet geweest. Sommige mensen hebben nog weet van de ene godheid: de inwoners van Gondor hebben de gewoonte voor de maaltijd het gezicht naar het westen te wenden en een ogenblik zwijgen in acht te nemen. Althans, zo wordt het beschreven wanneer Frodo en Sam een afdeling soldaten van Gondor tegen het lijf lopen en enkele dagen met hen optrekken. Maar als Boromir, de zoon van de Stadhouder van Gondor, in een eerder stadium nog bij het reisgezelschap is, wordt deze gewoonte niet genoemd, en later, wanneer de Hobbits Pepijn en Merijn in Gondor aankomen (Merijn wordt zelfs page van de Stadhouder) begint men daar te eten zodra de borden op tafel staan. Persoonlijk vermoed ik, dat Tolkien dit enige expliciet godsdienstige element later in het verhaal heeft ingelast om het christelijke karakter van de vertelling te onderstrepen, maar ook als dat niet het geval is, blijft het een zwerfsteen. Dat mensen van Gondor zich naar het westen wenden en niet in een andere richting, is omdat daar, eeuwen her, het land Númenor in zee is verzonken als straf voor het schenden van een goddelijk gebod: een combinatie van het bijbelse zondvloedverhaal en de mythe van Atlantis.

Het is de vraag, of dit theoretische verband met de bijbelse geschiedenis een grote rol speelt in het verhaal. *The Lord of the Rings* is een mythisch epos, een afgerond geheel, dat men als zodanig dient te interpreteren. Het is echter een feit, dat dit element voor Tolkien zelf belangrijk was. Terwijl en zelfs voordat hij met *The Lord of the Rings* bezig was, schreef hij ook nog ander mythisch materiaal over de wereld van Midden-aarde, en wel over de tijd die aan die van het verhaal van de Ring voorafgaat. In *The Lord of the Rings* wordt daar impliciet, bijvoorbeeld in de vorm van genealogische excursen, naar verwezen, maar het complete materiaal is postuum gepubliceerd als *The Silmarillion*. Dat werk begint met Tolkiens eigen versie van het scheppingsverhaal, en daarin zorgt hij, dat - heel bijbels! - eerst het licht

wordt geschapen, en pas later zon en maan. (De wereld wordt eerst door wonderbomen [!] en sterren verlicht.) Ook de verschillende vreemde wezens die we in het verhaal van de Ring tegenkomen worden daar verklaard: Gandalf blijkt een engel te zijn, dienaar van de aartsengelen die vanouds in het westen woonden, terwijl Sauron, de Boze, een gevallen engel is, dienaar van een nog slechtere gevallen aartsengel Melkor. De Elven zijn schepselen van de ene God net als de mensen, die bij Tolkien ook de kroon op de schepping vormen, terwijl de oorsprong van de Dwergen wordt verklaard met een verhaal dat aan de eerste verzen van Genesis 6 herinnert. De mensen komen in Midden-aarde op het toneel vanuit oostelijke richting, waar een ramp hen getroffen heeft: waarschijnlijk de zondeval, en tenminste de spraakverwarring. De schepping zelf vindt in *The Silmarillion* plaats door de liefde van Eru, de Ene, die rondom Zich geesten schept om samen een hemelse muziek voort te brengen. Eén van hen bedenkt Midden-aarde, en hoogstwaarschijnlijk is dat weer dezelfde als de mysterieuze Tom Bombadil in *The Lord of the Rings*, die zingen en dansend één is met de schepping.²³

Maar uiteindelijk was het Tolkien daar allemaal niet om te doen. Wat voor hem zijn boek tot een christelijk boek maakte, was de boodschap die erin te vinden was over goed en kwaad, 's mensen lot en keuzes, de toekomst van de aarde. Het belangrijkste element daarvan is voor hem het begrip 'eukatastrofê', oftewel een onverwachte wending ten goede, precies het tegenovergestelde van de 'katastrofê' in de Griekse (en latere) tragedies: als alles min of meer op z'n pootjes terecht lijkt te komen, gaat het toch nog (en dan ook grondig) mis. Tolkien zelf schrijft hierover:

De Evangelieën bevatten een sproke ('fairy-story'), of een omvattender soort vertelling die het diepste wezen van sproken omvat. Ze bevatten vele wonderbaarlijkheden - bijzonder kunstzinnig, schoon en ontroerend: 'mythisch' in hun volmaakte, intrinsieke betekenis, en tegelijkertijd met een krachtige symbolische en allegorische functie - en onder die wonderbaarlijkheden bevindt zich de grootste en volmaaktst denkbare eukatastrofê. De geboorte van Christus is de eukatastrofê van de geschiedenis der mensheid. De opstanding is de eukatastrofê van het verhaal van de incarnatie. Dit verhaal begint en eindigt in vreugde (...) De christelijke vreugde, het Gloria, is iets dergelijks; maar het is bij uitstek (en oneindig, als onze mogelijkheden niet beperkt zouden zijn) verheven en heerlijk. Want dit verhaal is het hoogste, en het is waar. De kunst is bewaarheid. God is de Heer, van engelen, van mensen - en van elven. Sage en geschiedenis hebben elkaar ontmoet en zijn samengegaan. Maar in Gods

23 Zie voor meer details over al deze aspecten Webster en Rogers, *Tolkien*, pp. 79-93 en Pearce, *Man and Myth*, pp. 96-112.

koninkrijk maakt de aanwezigheid van het grote het kleine niet minder aanzienlijk. De verlost mens is nog steeds mens. Verhalen, fictie ('fantasy' - ze gaan door, en moeten dat ook. Het Evangelie heeft de sagen niet afgeschaft, het heeft ze geheiligd, met name het 'happy end'. De christen moet nog steeds werken, met zijn geest net zo goed als met zijn lichaam, moet lijden, hopen en sterven; maar nu ziet hij misschien dat zijn aanleg en talenten een doel hebben, dat verlost kan worden. Zo groot is de weldaad die hem ten deel is gevallen dat hij nu wellicht met enig vertrouwen durft te vermoeden dat hij in Fictie werkelijk kan bijdragen tot de ontvouwing en veelzijdige verrijking van de schepping. Alle verhalen kunnen waar worden; en toch zijn ze misschien, ten laatste, in hun verlost staat, zo gelijk aan en zo verschillend van de vormen die wij ze geven, als de mensheid, uiteindelijk verlost, gelijk aan en verschillend zal zijn van de gevallen mens die wij kennen.²⁴

De werking van Tolkiens 'eukatastrofê'

De werking van de 'eukatastrofê' is dus het belangrijkste inhoudelijke aspect van *The Lord of the Rings*, en daarop zullen we Tolkiens uitspraak moeten beoordelen. Daarbij zijn de volgende zaken van belang.

Ten eerste: de mens is gevallen, komt overal het kwaad tegen, en is er ook bijzonder vatbaar voor. Bijna op alle bladzijden van *The Lord of the Rings* is dat thema terug te vinden. Alle goede dingen die op aarde zijn te vinden, lijken kwantitatief en kwalitatief minder te worden. De mensen werden eertijds ouder, ze waren sterker en vooral ook wijzer dan dat ze zijn in de tijd dat het verhaal speelt. De Elven, grotendeels onbedorven, verlaten Midden-aarde en komen nooit weer terug. Midden-aarde zelf is met zijn ronde vorm letterlijk een kromgebogen variant van de oorspronkelijke aarde die recht was, en de mogelijkheid bood met een schip over zee het land van louter licht te bereiken. Dat de mensheid die mogelijkheid is ontnomen, is een gevolg van begeerte. Omdat de mensen van Númenor onsterfelijk wilden zijn, is hun rijk ondergegaan. Omdat Elendil de Ring niet wilde afstaan, vond hij de dood en kreeg de Boze een nieuwe kans. De Boze verleidt de mensen met dromen van goud, rijkdom en macht. De Dwerfen hebben hun eigen kwaad over zich afgeroepen in Moria doordat ze te diep dolven op zoek naar het bijzondere edelmetaal *mithril*. En zo gaat het door.

Ten tweede: het kwade wordt verslagen door het goede, en het goede is iets wat mensen kunnen kiezen. Tolkien doet zijn best duidelijk te maken, dat al zijn hoofdpersonen de concrete mogelijkheid hebben tenminste één

24 J.R.R. Tolkien, 'On Fairy-stories', oorspronkelijk gehouden als lezing in 1938, later opgenomen in *Tree and Leaf* (London, 1964), onder andere geciteerd in Pearce, *Man and Myth*, pp. 118-119.

keer in hun leven te kiezen tussen goed en kwaad. Daarbij zijn de hoogste deugden waarover een mens kan beschikken die van de hoop en die van de volharding. Al lijkt alles nog zo onherroepelijk zwart-wit, altijd is er wel één of andere oude profetie of overlevering die suggereert, dat de zaken niet helemaal slecht zullen aflopen. Er is dus een vorm van voorzienigheid, die op verborgen wijze het kwade gebruikt om het goede te laten overwinnen, en die wegen, middelen en helpers weet als mensen die niet meer kunnen vinden. Zulke onverwachte helpers zijn Tom Bombadil, de Enten (lopende bomen), het Oude Volk (een soort Aborgines) en, meer dan eens, de Adelaars. Er lopen onverwachte wegen onder de bergen en door ondoordringbare bossen. Daarbij is een belangrijk motief dat van het mededogen, of zo men wil de genade. Het wezentje Gollum, dat een behoorlijke hoeveelheid ellende op zijn kerfstok heeft, wordt verschillende keren gespaard. Steeds maakt hij daar misbruik van en hebben de hoofdpersonen spijt dat ze hem niet hebben gedood. Maar ten langen leste blijkt hij een cruciale rol te spelen: als Frodo aan het eind van zijn reis op de Doemberg staat, waar het zijn opdracht is de Ring van de Vijand in het vuur te werpen, kan hij de verleiding niet weerstaan de Ring die alle macht geeft voor zichzelf te houden. Alles voor niets, denkt Sam Gewissies, die Frodo persoonlijk de berg op heeft moeten dragen. Maar nee: Gollum is ook mee komen sluipen, springt tevoorschijn, en voordat Frodo iets kan doen bijt hij diens vinger met Ring en al af, doet de Ring zelf om en danst uitzinnig van vreugde op de rand van de afgrond - waar hij fataal ten val komt. Zo belandt de Ring toch nog in het vuur, wordt de Vijand ontwapend en kan de 'eukatastrofê' plaatsvinden: de legers van de Boze verliezen alle moed en worden vernietigd, de Stad met de Zeven Poorten wordt weer in oude glorie hersteld en de Koning kan lang en gelukkig regeren.

Mensbeeld

Hoe christelijk de begrippen mededogen, volharding en hoop ook zijn, als ik *The Lord of the Rings* lees en herlees, houd ik mijn vragen bij Tolkiens uitspraak. Die vragen liggen op het gebied van het mensbeeld en van de aard van de verlossing van de mens.

Om met het beeld van de mens te beginnen, dat is in *The Lord of the Rings*, ondanks alle kwaad en de (veronderstelde) zondeval, niet zonder pre-tenties. Weliswaar kunnen de mensen in de tijd waarin het verhaal speelt niet meer in de schaduw staan van hun voorouders, vooral niet in die van de Númenoreanen, nog altijd (één van de meest voorkomende tijdbepalingen in de hele vertelling) zijn er mensen te vinden met formidabele krachten en vermogens. Het meest uitgesproken is dat te zien aan Aragorn, die zijn intrede doet onder het pseudoniem Stapper in de herberg van Breeg.

Plotseling zag Frodo dat een eigenaardig uitziende verweerde man, die in de schaduw bij de muur zat, de Hobbitpraat met grote aandacht volgde. Hij had een grote bierpul voor zich staan en rookte een lange pijp, die op een bijzondere manier was uitgesneden. Zijn benen had hij voor zich uitgestrekt en deze lieten hoge laarzen van soepel leer zien, die hem uitstekend pasten, maar blijkbaar lang dienst hadden gedaan en nu bemodderd waren. Een door het vele reizen vuil geworden mantel van donkergroene stof was dicht om hem heen getrokken en ondanks de hitte in het vertrek droeg hij een kap die zijn gezicht verhulde, maar men kon zijn ogen zien schitteren terwijl hij de Hobbits gadesloeg.

Diezelfde Stapper blijkt niemand minder te zijn dan Aragorn zoon van Arathorn, de eerste Koning die opnieuw heerst over het Noord- en het Zuidrijk (!) en naast de Hobbits Frodo en Sam en de tovenaar Gandalf de grootste rol speelt in het verslaan van de Boze. Hij kan nachtenlang slaap ontberen, weet vogels op honderden meters hoogte feilloos te identificeren, rent (!) samen met een Elf en een Dwerg drie dagen lang door hoog gras zonder buiten adem te raken, en zulke staaltjes meer. Hij wordt daarom bewonderd (uiteraard), maar anderen zien hem niet als iemand die door één of ander vreemd toeval buitengewoon begaafd is; in plaats daarvan erkennen ze hem (en de verteller doet dat ook) als één van de laatste vertegenwoordigers van de mensheid zoals ze was toen de aarde nog jong was en de maan nieuw. Dat is volgens mij één van de belangrijkste, en in ieder geval meest opvallende motieven van het hele werk: een alles doorademende melancholie en heimwee naar oude tijden. Elven, Dwergen, Enten en Mensen zijn allemaal met die melancholie behept, en alleen de Hobbits lijken er zo goed als vrij van te zijn.²⁵ De archetypische mens in *The Lord of the Rings* is niet de mens die wij kennen, hij is een held.²⁶

Tolkien mag dan zijn verhaal na de bijbelse zondeval projecteren, in de Bijbel vinden we een dergelijk mensbeeld niet terug, ook niet in de eerste elf hoofdstukken van Genesis. De mensen worden daar hooguit ouder, maar beter of wijzer zijn ze niet. Er is geen beeld van degeneratie of langzame aftakeling, met regelmatig een levende herinnering in vlees en bloed van wat een mens zou kunnen zijn, maar een volgens mij veel realistischer mensbeeld van een soort die zich vanaf het allereerste begin inlaat met zinloos geweld (Kain) en hoogmoed (Lamech, Babel). De mens is daar vanaf het begin

25 Zelfs in het kwade lijkt - ongewild - deze melancholie een rol te spelen: de satansfiguur Sauron is het grootste deel van zijn macht kwijtgeraakt toen hem zijn ring werd afgenomen (de basis van de plot van *The Lord of the Rings*), en zelf is hij ook nog maar schaduw van een veel oudere en slechtere geest.

26 In het werk *The Silmarillion* is er zelfs een sterveling die op eigen kracht het land van louter licht weet te bereiken.

een gevallen schepsel, die iedere dag de straf van de dood in zijn lichaam meedraagt. Des te opvallender is het, dat Tolkien meer dan eens in zijn werk over de dood schrijft als de unieke *gave* van de Schepper aan de mens. De Elven kunnen niet sterven (tenzij door geweld of smart) en worden nooit ouder: zolang de aarde bestaat, zijn ze aan de aarde gebonden. De verschillende soorten engelen en aartsengelen zijn allemaal onsterfelijk. Maar de mens moet een keer afscheid nemen van deze wereld, en alleen de Schepper weet waar hij dan heen gaat, maar dat zijn verhaal met de dood niet is afgelopen, weten alle wijzen, en de aarde is niet zijn eindbestemming.²⁷ Dat wil natuurlijk niet zeggen dat de mensen in *The Lord of the Rings* bij wijze van spreken in de rij staan om te mogen sterven, maar het is veelbetekenend dat de archetypische held, Aragorn zoon van Arathorn, de alleruniekste gave heeft meegekregen dat hij zelf het uur van zijn dood mag bepalen: als hij de ouderdom voelt naderen gaat hij liggen, sluit zijn ogen en is er niet meer.²⁸

Tolkien schrijft zelf over de hoop-loosheid van de helden in de heidense mythologie: ze kunnen vechten en grote daden verrichten, maar eens moeten ze het hoofd buigen voor een sterkere macht zonder te weten waar ze heen gaan: ‘Man on earth is doomed to die.’ In drie woorden omschrijft Tolkien een dergelijke wereld als ‘heidens, verheven en zonder hoop’.²⁹ Weliswaar introduceert hij het begrip hoop in zijn eigen mythische wereld, maar die lijkt eerder heidens dan christelijk, en hij kan geen afstand doen van de heimwee en het verhevene. De hoop die er in *The Lord of the Rings* is te vinden, is de hoop op het goede dat de mensen kunnen kiezen en doen, maar op de achtergrond blijft altijd de wanhoop: de dood en het verdwijnen van de oude deugden die van mensen koningen maakten, bijna goddelijk.

Verlossing

Hoe wordt deze mens bij Tolkien verlost? Hoe werkt de ‘eukatastrofê’, die volgens de auteur van *The Lord of the Rings* een afbeelding mag zijn van de grote ‘eukatastrofê’ van de overwinning van Christus? In het verhaal is daarover niet veel te vinden, maar op andere plaatsen heeft Tolkien daarover expliciet geschreven. Zoals we al hebben gezien stelt hij, dat het verhaal van Jezus Christus een mythe is die door God als auteur is geschreven in de feiten van de geschiedenis.³⁰ De mythe van Christus is dus waar gebeurd, en tevens de hoogste en belangrijkste waarheid. Wat doet die waarheid met

27 Webster en Rogers, *Tolkien*, p. 87 en Pearce, *Man and Myth*, pp. 131-139.

28 Overigens wordt dit niet vermeld in *The Lord of the Rings* zelf, maar in één van de appendices waarin fictief ‘ander materiaal’ is opgenomen.

29 Webster en Rogers, *Tolkien*, pp. 44-47 en 122-124.

30 Webster en Rogers, *Tolkien*, p. 79 verwijzen hiervoor ook naar Thomas van Aquinas, *Summa Theologica* I qu. 1, art. 10.

mensen? Bij Tolkien horen we slechts wat mensen met die waarheid doen: aannemen of verwerpen.³¹

Wat hier volledig verdwijnt, is de notie dat het verhaal van Christus niet alleen een boodschap voor de mensheid behelst (die men kan aannemen of verwerpen), maar ook een aansporing om anders te gaan leven, een uitnodiging te vertrouwen op Gods liefde, die zijn Koninkrijk werkelijkheid zal maken, en ten diepste geen boodschap ten behoeve van, maar een ingreep in de werkelijkheid van ons leven. Juist de notie van het vertrouwen komt men bij Tolkien weinig tegen, en hetzelfde geldt voor die van de goddelijke liefde. Het zal altijd een strijdpunt blijven wat er precies is gebeurd (als dat het juiste woord is) met Jezus' dood en opstanding, maar voor de meeste gelovigen heeft dat moment volgens mij op één of andere wijze de geschiedenis zelf veranderd. Bij Tolkien krijgt men de indruk, dat het hele Evangelie niet meer is dan een boodschap, het zo overtuigend mogelijk overbrengen van een waarheid: nieuwe informatie, geen nieuwe zaken.

Waar de mens bij Tolkien van moet worden verlost, is de *verleiding* van het kwaad, niet het kwaad zelf. De eerste zonde is bij hem die van de trots en de begeerte,³² terwijl ik van Van Selms heb geleerd dat de mens is gevallen omdat hij God niet vertrouwde en alles (goed en kwaad) zelf wilde *weten*.³³ De zonde tegen de Heilige Geest is bij Tolkien die van de wanhoop: Stadhouder Denethor zoon van Ecthelion gaat reddeloos verloren omdat hij niet meer *geloofd* dat de Boze kan worden verslagen.³⁴ In de Evangelieën lijkt die zonde veeleer te behelzen dat men *weigert* deel uit te maken van Gods Koninkrijk op het moment dat zich dat aandient, zoals de man die niet wil feestvieren, zelfs niet als hij van een straathoek wordt geplukt en wordt meegenomen naar het paleis. De wanhoop bij Tolkien is dan ook het tegendeel van de hoop op het goede *in de mens*.³⁵

Tolkien heeft zelf een keer geschreven over de middeleeuwse ridderromans die de hoofse liefde verheerlijken. Hij voelt de aantrekkingskracht daarvan, maar ook een innerlijk verzet: denkbeeldige goden, zoals De Vrouw en De Liefde, worden dan op een voetstuk gezet dat ze niet verdienen. Zo'n opvatting, aldus Tolkien, kan gevaarlijk zijn omdat ze 'niet volkomen waar en niet geheel en al op God gericht is'.³⁶ Volgens mij is dat ook de meest treffende karakterisering van zijn eigen werk: wat hij zegt over de mens is

31 Dit verklaart Lewis ook te hebben geleerd van Tolkien in het reeds genoemde nachtelijke gesprek: 'Het verhaal van Christus is gewoon een ware mythe (...), en we moeten ons ermee tevreden stellen die *aan te nemen* (...)' (mijn cursivering - LHW), geciteerd in Pearce, *Man and Myth*, p. 72.

32 Webster en Rogers, *Tolkien*, p. 84.

33 A. van Selms, *Genesis deel I* (Nijkerk, 1967; 5e dr. 1989).

34 Webster en Rogers, *Tolkien*, p. 116.

35 Webster en Rogers, *Tolkien*, p. 124.

36 Pearce, *Man and Myth*, p. 60.

niet volkomen waar, en wat hij zegt over de verlossing is niet geheel en al op God gericht.

Of toch wel? Nu ik mijn vragen helemaal heb uitgewerkt, komt er toch ook weer twijfel. Enerzijds ben ik nu bevestigd in een vermoeden dat ik lang heb gehad. Ik heb mijn argumenten ontleend aan uitspraken van Tolkien zelf en die niet anders uitgelegd dan zijn eigen apologeten doen. Een medestander heb ik gevonden in Willem Barnard die in ‘de verbeeldingskracht van Tolkien met zijn *Lord of the Rings* of in de gestalte van Harry Potter die zijn duizenden verslaat’ een uiting ziet van de kracht van het mythische dat in alle mensen woont, maar de tempel van God verwoest (naar aanleiding van Psalm 74).³⁷ Tolkien-biograaf Michael White doet de voorzichtige suggestie (in de wereld van de Tolkien-fans vloeken in de kerk) dat de auteur onbewust of halfbewust een echt heidense wereld heeft geschapen: de wereld van zijn jongste jaren, toen zijn moeder nog niet rooms-katholiek was en er geen andere problemen waren dan die van het dagelijks brood.³⁸ Mijn these klopt ook met het feit, dat Tolkien, toen hij één keer zijn grote mythe had geschapen, vooral terugwerkte door middel van verhalen over nog vroegere tijden, maar dat we niets horen over het vervolg. Vanuit *The Lord of the Rings* kan men wel bij de schepping uitkomen, maar niet bij Abraham.

Maar zou het misschien ook nog zo kunnen zijn dat Tolkien zich hiervan bewust was, of dit zelfs beoogde? Ten langen leste bereiken de helden van zijn wereld niets, en dat weten ze. Aragorn moet sterven, ook al mag hij zelf beslissen wanneer. Frodo, Gandalf en Galadriel verlaten - waarschijnlijk als laatsten - de kromme wereld op een schip dat de rechte koers naar het licht nog weet te volgen. Wat overblijft is Midden-aarde, dat wacht op verlossing. Ik ben de schrijver dankbaar, dat hij mij dat heeft laten zien.

³⁷ Willem Barnard, *Psalmgetier. Gepeins bji psalmen* (Zoetermeer, 2004), p. 17.

³⁸ White, *Tolkien*, pp. 83-85.